

valósítani. Csak türelmes és fokozatos egymásraépítéssel jutunk biztonságosan, főleg veszélyek nélkül célhoz. Eljárásainkban tekintettel kell lenni az egyéni hajlamokra is, viszont elvárható a növendékektől, hogy adott körülmények között lelkiismeretesen, a felemelő célokhoz méltó igyekezettel és figyelemmel végezzék munkájukat, amely csak az együttes közreműködés által hozhat eredményeket.

Belle Ferenc.

Régiek mai szemmel.

II. Bessenyei.

Az irodalmi megújulás nálunk a magyar szellem tudatos megszületését jelentette. A 18-ik század végén fejeződik ki először a magyar géniusz összetartó ereje, mely az *egyetlen magyarság* eszméjébe tudja egyesíteni a különféle fajokból vagy nemzetekből származó embereket. Orczy Lőrinc, Gvadányi; Dugonics ennek a szellemnek a jegyében alkotnak, a pozsonyi, pécsi, pesti növendékpapok ezt a szellemet szolgálják, ezért jön divatba a nemzeti viselet. Akik a műveltséget áhitozzák, nem sok művet kapnak még magyar nyelven és magyar földön. Apáczai átfogó gondolatrendszerének, Zrínyi epikai fellángolásának, Pázmány törölmetszett magyar nyelvének alig akadnak folytatói. Latin, görög, német, francia művek kerülnek a tanulni vágyók kezébe; az előbbiek inkább az iskolákban, az utóbbiak inkább a művelt családokban. De idegen nyelvű művek, idegen föld mind csak a *nemzeti hivatás* tudatával tölti meg a kiterjedni vágyó szellemet.

A fel-feldobott kö törvényénél fogva Bessenyei is — bár idegen írók hatása alatt áll — idegen földön is a szellem magyar feladataira ébred rá. Ezt érzi, mikor Bécsbe kerül a testőrgárda tagja gyanánt s megismerkedik a jobb társasággal és az irodalom jobb termékeivel, melyek tágasabb horizont felé mutattak. Irodalmi munkájának általános iránya nagyon kúszált: írt történeti műveket, bölcselkedő munkákat, drámát, epikát, de tulajdonképpen mindegyikben bölcselkedik, mindegyikben tanít, mindegyikben a *nemzetet neveli* a szó legjobb, legszellemibb értelmében. Előre bocsátjuk: Bessenyei nem volt nagy író s nem volt nagy pedagógus, de nemes lelki beállítottságával, felvilágosodott kultúrájával, európai szempontjaival mégis egyike a legtudatosabb nemzet-nevelőknek.

Kilépve a testőrségből az irodalmi megújulás vezére lesz Bessenyei. S mit jelentett a 18-ik század végén az irodalmi megújulás? Új nyelvet, új fogalmakat, vallási türelmet, új humanizmust, új szociális meglátást, szóval *európai szemléletet*. Jelentette a gondolat tisztaságát, az eszme és cselekvés egységét. Amit a *Jámbor szándékban* hirdett, azt már Apáczai megálmodta és meghirdette, később Széchenyi valósította meg. Ő is, mint Apáczai, a műveltséget a magyar élet szerves részévé akarta tenni. Az ő gondolata is ez volt: a boldogság főeszköze a tudomány; a tudomány kulcsa a nyelv és pedig minden ör-

szágnak a vele született nyelve. Tisztelettel gondol Bessenyei a Ratio Educationisra s annak megalkotóira, de egyben kritikai szeretettel is. Értékelte abban a tanulni valók rendszeresítését, de elítélte a bürokratizmust. Érezte, hogy *a szellemnek más a rációja, mint a bürokratizmusnak*. A magyarságra a szellem feladatai várnak, a magyarság képes a tudomány nyelvét alkalmassá lehet erre tenni. *Nincsen már semmi* — mondja Bessenyei — *amit a francia a maga nyelvén ki ne tehetne* s ezt kívánja itt is: ezért óhajtja a tudós társaságot, ahová minél több szakembert kell bevinni, ahol pályamunkákat kell kítűzni: *„hadd tünjék ki, kiből mi lakik“* — a melynek könyveket kell megjelentetni, a köteles példányok beküldését szabályozni, a kritikát megteremtteni. A tudományos munka célja az ő szemében mindég a társadalomfejlesztés:

„Azt mondják a politikusok, hogy az ország boldogsága a népnek sokaságától függ. *De mit használ az a sok, ha vagy mind szegény, vagy nagy része tudatlan? A szegénység és tudatlanság egy híron pendül...*“

A *Jámbor szándékban* írja e megszívlelni való szavakat s mindég ily gondolatok nyugtalanítják és termékenyítik elméjét. A fejlődés alfája a nyelv kiművelése. Milton, Shakespeare alkotásait is csak a nyelvi fejlődés nagy korszakai hozhatták létre.

„Jegyezd meg a nagy igazságot. — mondja a *Magyarságban* — hogy soha a földnek golyóbisán egy nagy nemzet sem tehetette eddig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta.“ (Költői finomságok, gondolatbeli mélységek kifejezésére a magyar nyelv is alkalmas,) „Olvasd meg az embernek próbáját, Telemekust, Agist, Lukanust; fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni.“

Bessenyei minden szavában érezzük, hogy a nyelvi forma olyan értékes keret nála, melyhez szervesen hozzátartoznak az új gondolatok, a reformok, a társadalom és nemzetfejlesztés. Olvasmányok és olvasók körét ezért szélesíti ki: szeretné, ha a „polgárnék“ is minél nagyobb számmal olvasnának. A *Magyar nézőben* „magyar csillagról nézi a világ színét.“ A vallás eredetét, a világ keletkezését magyarázza benne: nagy olvasottság, fölényes bölcsesség, feltétlen vallási türelem, józan felvilágosodottság, s a csodáknak történetkritikai szemlélete jellemzi ezt az írást. Korának egyetlen uralkodó eszméje sincs távol lelkétől. Híve a nők szellemi felszabadulásának, de a családanyai eszményt rajzolja mégis s egy pillanatra sem feledkezik meg róla, hogy „az asszony kedvétől vagy kedvetlenségétől függ egész házának nyájassága.“

A *Törvények útjából* látjuk, hogy híve az alkotmányosságnak, a legjobb társadalmi igazság megvalósításának. Érezzük e könyvben a *Contrat social* nyomait, de megérezzük a sorokon át az átdolgozó eredetiségét is, magyar józanságát, mely mindég megmenti attól, hogy szolgálai módon vegyen át gondolatokat. Az a mosolygó szemlélet, melylyel magyar csillagról nézi a világ folyását, az a kialakult meggyőződés, hogy igazságos csak az lehet, ami a közjót szolgálja — egészen az övé, a magyar életfejlődés eszményét megteremtő Bessenyeié, még ha hatással volt is rá Voltaire szatirikus meglátása vagy Rousseau puritán szigorúsága.

Tariménes utazása Bessenyeinek nemcsak terjedelemben, de értékes gondolatokban is legnagyobb munkája. A mai idők nevelőjének olyan *va de mecum*, amit nem szabad mellőzni.*

Regényformája van e könyvnek, de nem történik benne semmi. Személyei valószínűtlenek, de találó véleményeik vagy tévedéseik — jó vagy ferde tükörben — mindég rákoppintanak valami nagy igazságra, vagy társadalmi jelenségre, arra, ami *van* és arra, ami *kívánatos lenne*. A *való világ képe* és a *kívánt világ eseménye*: ez ama realitás, melynek a mai nevelő lelkét izgalomban kell tartania Tariménes olvasása közben. Ha esemény nem is zajlik le a könyvben, annál több benne a gondolatkeltés társadalmi jelenségekről, törvényhozásról, vallásról, választi türelemről, uralkodási módról és szellemről, létező és lehetséges életformákról. Kukumedóniás mesteren még meglátszik, hogy nem szabadult meg az okoskodásnak furcsálkodó és neveléses formáitól, holt „az idő, alkalmasság és tapasztalás“ túlmutatnak az iskolai elavultságon s ezt a túljutást jelzik a könyv öntudatosan megrajzolt alakjai: a jóságos Artenis királyné, a bölcs Trézéni és mások. A társadalom és iskola mulasztásairól való elmélkedéseket ma is nagy épüléssel olvashatjuk s a civilizáció sok ellenmondását ma, politikai válságok idején, éppen olyan aktuálisnak érezzük, mint Bessenyei hősei. Kirakades, az afrikai jövevény szomjú kíváncsisággal hallgatja Trézéni bölcs oktatásait, miután különös dolgokat tapasztal. Akasztott embereket lát, akiket azért büntetnek, mert megsértették a közboldogságot. A szerencsétlen bűnösök nem jártak iskolába. Később lefejezésnek lesz szemtanúja: a bűnösök sokat tanultak és káromolták az isteneket. A vadóc felfedezi a civilizáció ellenmondását: *kevés tanulással ugyanoda lehet jutni, mint sok tanulással*. Tovább folytatja a szemlélődést: bűzös levegőben sínylődő, vasravert rabokat lát s visszavágyik műveletlen országába, hol beteg gondolatok senkiben sem teremnek. A rabok bűnei nagyon elütnek egymástól: az egyik feleségét ölte meg, a másik az isteneket szidalmazta, a harmadik nem jelentette fel a gonoszokat, a negyedik a nagyságos totoposzok ellen beszélt, az ötödik nem köszönte meg, hogy elverték.

„Ah! hogy lehettek ennyi bölcseséggel mégis bolondok! Jupiter sem látszik oly nagynek; mint az emberbogárban, kiből a bölcsességet a bolondsággal össze tudta szerkesztetni... De bolondok vagytok! — kiált fel egy alkalommal Kirakades. — Tehát tinálatok egyik lakosban vagy polgárban az embervé régiebb, mint a másikban? ... Kirakaduban mi mindnyájan oly régi vérből vagyunk, mint amilyen idősek hegyeink, halmaink és folyóvizeink: *egyidősök vagyunk magával az idővel*.“

Kirakades: az ifjú Bessenyei azt hiszi, hogy a természet az embert egyenlően szüli embernek; a luxust megveti, a civilizált világ igazságai oly nehezek neki, mint a világnak terhei. És Trézéninek mégis sikerül igazságra, hűségre, vallásra nevelni tanítványát s Kirakadesnek akkor is, mikor Artenis nagy gazdagsággal ajándékozza meg, sikerül a munkában fellelni az élet gyönyörűségét.

* (*Vajthó László* abban a hatalmas könyvsorozatban, mely a magyar irodalmi nevelésnek az utolsó két évtizedben egyik legértékesebb alkotása —, ezt a könyvet is közelhozta a tanulókhöz, nevelőkhöz s a nagy közösséghez.)

Tariménesben minden benne van, ami Bessenyei írói művében lényeges. Voltaire *Candide*-jának, Rousseau társadalommagyarázatának hatása mellett mindég ott érezzük a sorok mögött a jókedvű, felvilágosodott embert, aki a magyar multat újra fel tudja értékelni, érezzük benne a 18-ik század újarcú magyaráját, azt a magyart, akiben a kultúra, felvilágosodás, szociális lelkiismeret szelleme munkál.

Bessenyei hisz a kultúra átalakító erejében s hiszi, hogy az ilyen átalakító, termékenyítő kultúrára a magyarság is képes. Hisz a magyarság nevelhetőségében s minden szívdobbanása, minden tollvonása e hitnek szolgál. Újra meghirdeti Apáczaít és előre meghirdeti Széchenyit.

Kemény Gábor.

A házitanító

Tavasszal, amikor meleg párák ömlenek a falombok közül eső után, mindig visszagondolok a sok évvel ezelőtti időkre. Képzletben ilyenkor a budai Vár lankáján járok, mint régen éveken át minden nap s szemem az alkonyati tájkép vörös, bíbor és lila színeiben gyönyörködik. A felsötélt hegyeket látom, ahol reszkető lámpasorok villannak meg, a bástyák alatt a Vérmezőt, amit játékszernek tűnő villamosok kerülgetnek. Mormolássá csendesedve hallom a lenti zajt, a Dunáról felszálló hajókürt elnyúló, visszhangos szavát, a Bástyasétány gesztenyefái alatt ütemesen koppan a sétáló öregurak botja, a homályosodó padok megtelnek elhuzódó párokkal, az égen pedig felgyúlnak az esti csillagok szelíd, sziporkázó fényei.

Házitanító voltam ebben az időben. A délutáni leketanulást követő órában sétára mentem két növendékemmel s amíg ők örömmel, valóságos diadalújongással fedezték fel naponként újra meg újra a Várnak egy-egy rejtett és romantikus csodáját, — mint sorbaállított, csöndes mozsarakat a Hadtörténeti Múzeum mellett, titokzatosan kongó falépcsőket, bolthajtásos házak leánderes udvarát, a Jánoshégy felragyogó kilátóját, vagy csak egy szabadságnak örvendő kutyát — addig én megpihentettem torkomat, szememet az üdítő levegőben és a kitaruló panorámában. A két süvölvény aztán — elsős és harmadikos gimnázisták voltak — elszórakoztatott lefelé menet. Elmondták az osztály szenzációit, beavattak titkos társaságuk célkitűzéseibe és rejtjeleibe, bizalmasan feltárták szívük gyengéd és lovagias érzelmeit egy tízéves szőkevarcocsú kislány iránt, — máskor apró kölcsönöket kértek tőlem becsületszóra, megjavítottam elromlott csúzljukat, felvilágosítást kellett adnom arról, hogy az összes német elférne-e az Erzsébet-hídon („ha leszakadna és mindnyájan a Dunába esnének, akkor ugye nem kellene többé németet tanulni?” — fűzték magyarázatként a szokatlan kérdéshez.) Néha bevittem őket a szobámba és itt megtapogatták pihenő kardomat, gonosz kuncogással szemlélték a nő arcképeket; olykor-olykor még apró toaletthibákat is ki kellett igazítanom. Egyszóval házitanító voltam; a fiúk